

УЧАСТЬ С. В. БОРОДАЄВСЬКОГО У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЧЕХО-СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Серед тисяч учасників державотворчого процесу в Україні у 1917–1921 рр., що внаслідок поразки національно-визвольних змагань і несприйняття більшовицької влади опинилися у вимушеній еміграції, був і Сергій Васильович Бородаєвський (1870–1942) – український учений, юрист, економіст, державний і громадсько-політичний діяч, організатор науки та історик українського й міжнародного кооперативного руху. Вийшовши спершу до Франції, вчений невдовзі переїхав до Чехо-Словацької Республіки, де в 1920-х рр. навколо низки науково-освітніх і громадсько-культурних осередків гуртувалися кваліфіковані наукові, педагогічні, творчі кадри української міжвоєнної еміграції. І хоча у Чехо-Словацькій Республіці, керівництво якої прихильно ставилося до українського національного руху, склалися більш-менш сприятливі умови для української еміграційної спільноти, все ж подолання таких негативних факторів життя в еміграції, як матеріальна скрута, зниження соціального статусу, неможливість повноцінної професійної самореалізації, розрив з відповідним національним оточенням, вимагало від її членів високого рівня самоорганізації, єднання, узгодженості дій, ініціативності, відповідальності за спільну справу, активної співпраці з міжнародними організаціями, наполегливості у відстоюванні власних інтересів перед світовою спільнотою.

Не лише громадська діяльність С. Бородаєвського, а й загалом його постать досить довгий час залишалася невідомою широкому загалу українців. Стислі біографічні довідки про нього, що з'явилися ще за життя вченого в “Новом енциклопедическом словаре” Ф. Брокгауза й І. Ефрона та “Українській Загальній Енциклопедії”¹, лише в загальних рисах окреслювали його життєвий шлях і науковий доробок. Окремі відомості про громадську активність С. Бородаєвського були розпорошені в роботах виключно еміграційних дослідників (І. Витано-

¹ *Бородаевский Сергей Васильевич* [в:] *Новый энциклопедический словарь*, под общ. ред. К. К. Арсеньева; изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, т. 7, Санкт-Петербург, 1912, с. 622; *Бородаевський Сергій* [в:] *Українська Загальна Енциклопедія. Книга Знання*, під гол. ред. І. Раковського, т. 3, Л.; Станіслав; Коломия, 1931, с. 1314.

вича, Д. Дорошенка, Б. Мартоса, С. Наріжного та ін.)². Визнання наукового і суспільного значення постаті вченого й студювання його життєвого та творчого шляху стали можливими лише наприкінці минулого століття, коли у вітчизняній історичній науці склалися передумови для подолання ідеологічних стереотипів радянської доби, переосмислення застарілих концепцій, збагачення проблематики досліджень, а також було відкрито доступ до матеріалів української політичної еміграції, що раніше перебували на зберіганні у спецсховищах радянських архівів. (Зокрема, особовий архівний фонд С. Бородаєвського, сформований на основі документів Українського історичного кабінету, переданих з Праги до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Київ у вересні 1945 р., було розсекречено лише 27 листопада 1991 р.³) У роботах дослідників української міжвоєнної еміграції, що з'явилися на початку 1990-х рр., побіжно відображена участь С. Бородаєвського в культурно-освітньому, науковому, громадському житті української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці⁴. Автори невеликих розвідок інформативного характеру про С. Бородаєвського, розміщених на сторінках місцевої періодики⁵, та перших узагальнюючих біографічних нарисів про вченого у довідкових

² І. Витанович, *Бородаєвський Сергій*, Енциклопедія українознавства. Словникова частина, т. I, Париж; Нью-Йорк, 1955, с. 162; І. Витанович, *Історія українського кооперативного руху*, Нью-Йорк, 1964, с. 114–15, 575, 578; Д. І. Дорошенко, *Історія України, 1917–1923*, т. 2, К., 2002, с. 143, 211, 272; Б. Мартос, *Праця в галузі кооперації*, Другий Український Науковий з'їзд у Празі, Прага, 1934, с. 102–7; С. Наріжний, *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами*, відповід. ред. О. Купчинський, ч. 1, Л.; Кент; Острог, 2008, с. 113, 261.

³ *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України)*, ф. 3883, оп. 1.

⁴ М. Кугутяк, *Діяльність Українського громадського комітету в Чехословаччині*, Українська еміграція. Історія і сучасність (Матер. міжнар. наук. конф., присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади, упоряд. Ю. Ю. Сливка), Л., 1992, с. 309–15; В. Трошинський, *Український соціологічний інститут у Празі: організація і наукова праця (1924–1932 рр.)*, Українська діаспора, ч. 2 (1992) 138–50; С. Ульяновська, В. Ульяновський, *Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами*, Українська культура (Лекції за ред. Дмитра Антоновича), К., 1993, с. 477–98; С. В. Віднянський, *Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.)*, К., 1994, 84 с.

⁵ В. М. Власенко, *С. В. Бородаєвський – видатний український кооператор*, Червоний промінь, 32 (1994) 3; С. Злупко, *Теоретик, організатор та історик кооперації: До 125-річчя з дня народження С. Бородаєвського*, Львівський політехнік, 8 грудня 1995, с. 2; М. Аліман, *Сергій Бородаєвський (1870–1942)*, Вісник Полтавської кооперативної ліги, 8 (2000) 2–4.

виданнях⁶, представили лише окремі факти та епізоди його громадської діяльності еміграційного періоду життя. Дещо поглибили і збагатили знання про С. Бородаєвського, зокрема як громадського діяча, колективне дослідження В. Власенка і В. Власенко, приурочене до 135-ї річниці від дня народження вченого⁷, та біографічний нарис С. Бородаєвського, вміщений у короткому біобібліографічному покажчику його робіт⁸. Збагаченню джерельної бази дослідження громадської діяльності С. Бородаєвського в еміграції сприяла публікація документів з зарубіжних і вітчизняних центральних та місцевих архівосховищ про створене й очолюване ним Українське університетське угруповання для Ліги Націй⁹. Разом з тим, згадані роботи не вичерпують усіх аспектів окресленої теми. Тож метою цієї статті є розкриття змісту, основних напрямів і форм громадської діяльності С. Бородаєвського під час його перебування в еміграції в Чехо-Словацькій Республіці.

Перебороти труднощі та поневіряння еміграційного життя українці у Чехо-Словацькій Республіці намагалися шляхом створення низки громадських структур, що мали на меті представляти й захищати їхні матеріальні, правові та духовні інтереси. С. Бородаєвський особисто сприяв заснуванню та розбудові кількох таких організацій. Варто зазначити, що громадська діяльність ученого в еміграції мала, насамперед, культурно-просвітницьку спрямованість і була тісно пов'язана з його науково-педагогічною працею. Це зумовлювалося тим, що в еміграції культурно-освітня праця розцінювалася як необхідна передумова росту політичної свідомості українців. Відповідно, українські еміграційні вищі навчальні заклади ставили за мету не просто підготовку висококваліфікованих фахівців, але, у першу чергу, виховання

⁶ В. М. Власенко, *Сергій Бородаєвський (1870–1942)*, Українські кооператори. Історичні нариси, ред. С. Гелей, кн. 1, Л., 1999, с. 201–10; *Сергій Бородаєвський (1870–1942)*, [в:] М. В. Аліман, Ю. М. Гавриленко, *Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї*, Донецьк, 2000, с. 205–6; *Теоретик, організатор та історик кооперації* [в:] С. Злупко, *Українська економічна думка. Постаті і теорії*, Л., 2004, с. 306–8.

⁷ В. М. Власенко, В. В. Власенко, *Корифей кооперативної справи (До 135-річчя від дня народження С. В. Бородаєвського)*, Сумський історико-архівний журнал, вип. I (2005) 11–22.

⁸ *Бородаєвський Сергій Васильович: Короткий біобібліографічний покажчик*, уклад.: В. М. Власенко, О. В. Глушан, Суми, 2010, 88 с.

⁹ О. Глушан, *Українське університетське угруповання для Ліги Націй: матеріали до історії організації*, Сумська старовина, XXVI–XXVII (2009) 207–29; В. М. Власенко, О. В. Глушан, *До історії Українського університетського угруповання для Ліги Націй*, Сумський історико-архівний журнал, VIII–IX (2010) 81–104.

справжніх патріотів, майбутніх лідерів українського руху, й перетворилися на потужні осередки активного громадського життя еміграційної спільноти. Так, оцінюючи значення Української господарської академії (УГА) у Подєбрадах для української нації, М. Добриловський відзначав, що вона “була не лише школою й центром наукової діяльності, але також одним із видатніших українських громадських і культурних центрів в найширшому розумінні. Біля неї гуртувалися десятки наукових, культурно-просвітніх, мистецьких, економічних, професійних та спортивних організацій, що своїми зв’язками з співзвучними їм чужинецькими організаціями пропагували українську національну справу”¹⁰.

Саме з ініціативи С. Бородаєвського було створене одне з таких академічних товариств, про які згадував М. Добриловський, – Українське університетське угруповання для Ліги Націй (УУУ для ЛН)¹¹. Розуміючи, наскільки важливо для української національної справи загалом та українського еміграційного студентства зокрема здобути широку підтримку різних міжнародних інституцій, учений відгукнувся на заклик створеної у 1924 р. Міжнародної університетської федерації для Ліги Націй (МУФ для ЛН)¹² організувати національні угруповання, що ввійшли б до складу Федерації та поширювали ідеї і принципи Ліги Націй у середовищі студентського та професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів.

УУУ для ЛН розпочало свою діяльність 18 травня 1925 р. у Подєбрадах. Управління товариством здійснювали Загальні збори, Управа та Ревізійна комісія¹³. З 1926 р. його незмінним головою (президентом) був С. Бородаєвський¹⁴. У лавах УУУ для ЛН перебувало близько 120 офіційних членів. Якщо ж врахувати, що до складу товариства входив також Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС), який об’єднував переважну більшість українських студентських товариств в еміграції та в Західній Україні, то число членів угруповання становило близько 3,5 тис. осіб, що проживали не лише в Чехо-Словацькій Республіці, а й в інших країнах перебування української еміграції¹⁵. Зважаючи

¹⁰ М. Добриловський, *Українська Господарська Академія в Подєбрадах*, Подєбради, 1942, с. 5.

¹¹ О. В. Глушан, *Українське університетське угруповання для Ліги Націй: матеріали до історії організації*, с. 207–29.

¹² ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 12, арк. 40.

¹³ *Ibid.*, спр. 6, арк. 4.

¹⁴ С. Наріжний, *Українська еміграція*, с. 261.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 11, арк. 7.

на цю обставину, керівництво товариства прагнуло організувати його відділи у таких осередках, як Белград, Берлін, Бухарест, Варшава, Париж, Софія.

У статуті УУУ для ЛН метою його діяльності проголошувалося “студіювання ідей Ліги Націй, розповсюдження їх серед українців та взагалі спільна праця студентів та професури українських високих шкіл на засадах, рекламаних Лігою Націй по утворенню атмосфери міжнародного порозуміння та довіря, що веде до сталого миру, потрібного цілому світові, а зокрема українській нації”¹⁶. Конкретними ж його завданнями були: 1) збір матеріалів про Лігу Націй; 2) поширення серед українців ідей Ліги Націй шляхом видання брошур, влаштування лекцій і доповідей, проведення дискусій тощо; 3) співробітництво з аналогічними товариствами в інших країнах. С. Бородаєвський, регулярно виступаючи перед українською громадськістю в Чехо-Словацькій Республіці з лекціями і доповідями, знайомив її з основними принципами, напрямками та результатами діяльності Ліги Націй і МУФ для ЛН¹⁷. Відповідну інформацію вчений розміщував і на сторінках різних українських часописів та газет¹⁸.

Та основне завдання УУУ для ЛН його голова вбачав у презентації та відстоюванні перед міжнародною спільнотою українських національних інтересів, пропагуванні “при всякій можливості українських національно державницьких стремлень”¹⁹. Співпрацюючи у рамках МУФ для ЛН з такими міжнародними установами та організаціями, як Міжнародне бюро миру (Женева), Міжнародне бюро праці (Женева), Верховний комісаріат Ліги Націй у справах біженців (Женева), Міжнародна унія товариств Ліги Націй (Брюссель), Міжнародний інститут інтелектуальної співпраці (Париж), українське угруповання захищало перед ними права та інтереси свого народу. Зокрема, координуючи свої зусилля з Українським академічним комітетом та його членами, ЦЕСУСом, Товариством прихильників УГА, різними тимчасовими комісіями та комітетами, угруповання використовувало трибуну конгресів МУФ для декларування перед європейською гро-

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 6, арк. 4.

¹⁷ *Ibid.*, арк. 12, 14, 15; *Український В. Університет в Празі в роках 1926–1931*, Прага, 1931, с. 144.

¹⁸ С. В. Бородаєвський, *IV Конгрес Міжнародної Університетської Федерації для Ліги Націй*, Студентський Вісник, 1 (1928) 12; С. В. Бородаєвський, *Міжнародний конкурс для молоді*, Український тиждень, 19 лютого 1934, с. 4.

¹⁹ С. Наріжний, *Українська еміграція*, с. 113.

мадськістю протестів проти вбивства С. Петлюри та спроб звинуватити його у єврейських погромах в Україні в 1919–1920 рр.²⁰, проти масових арештів української інтелігенції у справі Спілки визволення України²¹, проти терору на західноукраїнських землях²².

Розгортанню більш активної діяльності УУУ для ЛН у рамках Федерації перешкоджав стверджений статутом МУФ державний принцип представництва окремих угруповань, а не національний. Українське товариство розглядали як організацію бездержавної нації, а отже, як неповноправного члена Федерації. Вже у вересні 1925 р. його делегат С. Романовський взяв участь у II Конгресі МУФ. Тоді ж УУУ для ЛН було прийнято до складу Федерації, проте лише з правом дорадчого голосу²³. Конгрес схвалив ідею тісного співробітництва українського угруповання з чехословацьким²⁴. У наступні роки українці продовжували домагатися дійсного членства. У 1928 р. Бюро МУФ підтвердило рішення II Конгресу щодо статусу УУУ. Остаточне питання про права й статус українського угруповання було вирішене VII Конгресом МУФ (Женева, 1930 р.). На пленарному засіданні 2 вересня була затверджена наступна схема вирішення “українського питання”: УУУ для ЛН набувало всіх прав члена Федерації за виключенням виборчого права на пленарних засіданнях Конгресу²⁵.

Таке рішення Конгресу було зумовлене постійним інтересом, який виявляло українське товариство, зокрема його голова, до діяльності МУФ, та безпосередньою участю у ній. Так, С. Бородаєвський регулярно приїздив на щорічні конгреси Федерації: III (Женева, 1926 р.), IV (Лондон, 1927 р.), V (Женева, 1928 р.), VI (Женева, 1929 р.), VII (Женева, 1930 р.), VIII (Женева, 1931 р.), XII (Женева, 1935 р.); брав активну участь в обговоренні різних актуальних проблем, зокрема про національні меншини²⁶, вивчення студентами вищих навчальних закладів діяльності Ліги Націй та пов’язаних з нею громадських організацій (VII Конгрес)²⁷; виголошував доповіді з окремих питань (III Конгрес)²⁸;

²⁰ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 1, спр. 261, арк. 1.

²¹ Національний архів Чеської Республіки, ф. “Український музей у Празі”, інв. № 225.

²² ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 317, арк. 17.

²³ *З життя еміграції*, Українське життя, Подєбради, 26 серпня 1926, с. 3.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 21, арк. 22.

²⁵ *Ibid.*, арк. 106зв.

²⁶ Національний архів Чеської Республіки, ф. “Український музей у Празі”, інв. № 225.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 21, арк. 97зв.–98.

²⁸ С. Наріжний, *Українська еміграція*, с. 113.

вів жваве листування з генеральними секретарями МУФ (Р. Гендріксом, Ж. Дюпюї, Е. Крістіансеном)²⁹ тощо. У 1928 р. на оголошений МУФ для ЛН конкурс учений підготував французькою мовою працю “Економічні проблеми та мир”, що здобула премію Монтагю Бертона³⁰. Організаційна комісія VII Конгресу відзначила вагомий внесок С. Бородаєвського у розвиток та пропаганду діяльності МУФ для ЛН, його віддану працю на користь Федерації³¹.

Крім міжнародних, УУУ для ЛН активно співпрацювало й з багатьма українськими еміграційними громадськими, науковими, культурно-освітніми товариствами й організаціями. Зокрема, угруповання було колективним членом Українського академічного комітету³²; у 1926 р. стало одним із співзасновників “Комітету по вшануванню пам’яті Голови Директорії УНР та Головного Отамана Українських військ С. Петлюри”³³. Як представник УУУ, С. Бородаєвський брав участь в урочистостях з нагоди ювілеїв видатних українських діячів науки і культури (80-ліття від дня народження професора Ф. Щербини (1929 р.), 50-річчя іменування О. Ейхельмана професором Київського університету (1933 р.), річниць визначних подій (створення УГА)³⁴.

Протягом усього періоду існування угруповання активну підтримку його діяльності здійснювала УГА. Зокрема, Сенат Академії допомагав товариству виконувати його фінансові зобов’язання перед МУФ для ЛН, надаючи щорічні субвенції на сплату членського внеску до Федерації³⁵. Навіть тоді, коли Академія не могла з власних коштів надати таку допомогу УУУ, Сенат звертався до міністерств хліборобства та закордонних справ Чехо-Словацької Республіки з проханням виділити потрібні кошти. Так було влітку 1928 р., коли угруповання потребувало 2000 чеських крон для участі у VI Конгресі МУФ, на якому С. Бородаєвський мав порушити питання про матеріальну допомогу студентам УГА³⁶. Така підтримка з боку керівництва Академії свідчила

²⁹ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 7.

³⁰ *Ibid.*, ф. 3795, оп. 1, спр. 432, арк. 62.

³¹ *Ibid.*, ф. 3883, оп. 1, спр. 21, арк. 101.

³² С. Наріжний, *Українська еміграція*, с. 194.

³³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 255, арк. 6 зв., 17.

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 6, арк. 8; спр. 8, арк. 19; *Урочисте засідання на пошану проф. д-ра О. Ейхельмана*, Український тиждень, Прага, 8 травня 1933, с. 3.

³⁵ Національний архів Чеської Республіки, ф. “Український музей у Празі”, інв. № 225.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 130, арк. 155.

про високий авторитет УУУ як виразника й захисника інтересів українського еміграційного студентства.

Небайдуже ставлення С. Бородаєвського до долі студентів виразно показали його заходи з забезпечення їм матеріальної підтримки. Встановленої чеським урядом допомоги ледве вистачало на задоволення найнеобхідніших потреб. Матеріальна незабезпеченість доповнювалася психологічним пригніченням: тугою за рідними і близькими, зв'язок з яким часто обривався назавжди, та невпевненістю у майбутньому. За таких умов самодопомогова діяльність створеного завдяки ініціативі та зусиллями С. Бородаєвського ощадно-позичкового товариства “Єдність” при УГА відіграла важливу роль у справі матеріальної та моральної підтримки українських студентів. Неодноразово вчений відвідував голову Міжнародної організації допомоги студентам (Женева), з яким вів переговори стосовно виділення коштів для студентства УГА³⁷. С. Бородаєвський особисто підтримував різні допомогові акції на користь української учнівської та студентської молоді. Так, його прізвище значиться у списках жертводавців Допомогового комітету при Українській реформованій реальній гімназії в Ржевничах³⁸, Комітету “Рідної школи”³⁹. Зібрані останнім кошти передавалися Управі Благодійного Комітету для допомоги студентам, що не отримували стипендії, на утримання школи при Союзі українок-християнок, на придбання літератури для українського Пласту в Подебрадах тощо.

Загалом С. Бородаєвський був прихильником консолідації зусиль, взаємодопомоги та самоорганізації в середовищі української громади заради налагодження життя і плідної діяльності на науковій, культурній, освітній нивах в умовах еміграції. Така громадянська позиція вченого яскраво виявилася, коли Сенат Українського вільного університету (УВУ) у Празі на своєму засіданні 13 листопада 1931 р. відхилив запрошення Народи представників українських культурних установ та організацій взяти участь у порятунку українських емігрантських організацій в умовах загрози їх ліквідації. С. Бородаєвський, що входив до складу Сенату, разом з С. Шелухіним не погодився з таким рішенням інших членів Сенату та подав з цього приводу “окрему думку”. У ній наголошувалося на необхідності об'єднання зусиль усіх українських

³⁷ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 130, арк. 188зв., 273–273зв.

³⁸ *Ibid.*, ф. 3859, оп. 3, спр. 11, арк. 102.

³⁹ *Ibid.*, ф. 3795, оп. 1, спр. 151, арк. 2, 5.

еміграційних осередків “на ґрунті самодіяльності, гуманності, демократизму” для їх збереження й подальшого існування⁴⁰. Коли ж виникла загроза ліквідації УГА у зв’язку з заборобою чехословацьким урядом нового набору студентів у 1928 р. та значним скороченням її фінансування, С. Бородаєвський взяв участь у створенні Товариства прихильників УГА (ТПУГА), що мало на меті утримувати Академію власними коштами. Він був одним з 22 фундаторів Товариства та очолив обраний ініціативними зборами 20 червня 1931 р. тимчасовий Виконавчий комітет ТПУГА, що здійснив справу організації та легалізації його діяльності⁴¹. Після затвердження Земським урядом у Празі статуту Товариства 6 травня 1932 р. під головуванням С. Бородаєвського відбулися Установчі збори ТПУГА, що обрали нові органи його управління. Вчений увійшов до складу Товариського суду ТПУГА⁴². У подальшому він сумлінно сплачував членський внесок до каси Товариства (28 чеських крон щомісяця) та брав участь у його загальних зборах. Неодноразово С. Бородаєвський уповноважувався керівництвом УГА, Українського технічно-господарського інституту у Подебрадах, ТПУГА полагодити справу матеріальної підтримки їх діяльності з боку Американської асоціації християнської молоді (ІМКА), фонду Карнеджі, МУФ для ЛН та інших благодійних організацій і допомогових фондів⁴³.

Важливим напрямком громадської діяльності С. Бородаєвського була його участь у протестних акціях української громадськості перед світовою спільнотою у зв’язку з резонансними політичними подіями на українських землях та в середовищі еміграції. Першим приводом до спільних звернень-протестів української еміграції до міжнародних організацій стало вбивство у 1926 р. Голови Директорії і Головного Отамана військ УНР С. Петлюри. У багатьох центрах української еміграції створювалися комітети з вшанування його пам’яті. Вони виступали з відозвами та заявами, у яких засуджували злочин С. Шварцбарта, протестували проти спроб звинуватити С. Петлюру у єврейських погромах в Україні у 1919–1920 рр., доводили, що його вбивство – справа рук “московської влади”. С. Бородаєвський підписав такий

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 263, арк. 391.

⁴¹ *Ibid.*, ф. 3795, оп. 1, спр. 227, арк. 43; ф. 3796, оп. 1, спр. 1, арк. 45; В. Сапівський, *Діяльність Товариства прихильників УГА*, Бюлетень Товариства Прихильників Української Господарської Академії, 1 (1932) 3.

⁴² ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 227, арк. 156зв.

⁴³ *Ibid.*, арк. 95; ф. 3796, оп. 1, спр. 1, арк. 47.

протест, складений УУУ для ЛН⁴⁴ і розісланий усім національним угрупованням у складі МУФ для ЛН⁴⁵.

Гнівно відреагувала українська спільнота у Подєбрадах і на політику репресій проти українського народу загалом та його наукової еліти зокрема, що здійснювалася радянською і польською владами у міжвоєнний період. У цьому контексті варто відзначити діяльність Комісії для проведення акції протесту лекторського персоналу УГА проти масових арештів в Україні, створеній невдовзі після початку арештів у сфальсифікованій справі Спілки визволення України. Ще до початку судового процесу над заарештованими 14 грудня 1929 р. Комісія звернулася до світової спільноти з резолюцією-протестом, у якому розкрила дійсну мету та злочинну сутність проєктованого більшовицькою владою політичного “монстр-процесу проти української інтелігенції”. Своїм підписом під згаданою резолюцією⁴⁶ та згодою на відрахування утримання з заробітної платні на потреби Комісії⁴⁷ С. Бородаєвський висловив повну підтримку діяльності останньої та небайдужість до долі колег-співвітчизників. Крім того, вчений підготував протест проти масових арештів інтелігенції в Україні, що від імені УУУ для ЛН був розісланий 30 національним університетським угрупованням і зачитаний на засіданнях Ради МУФ для ЛН 28 лютого – 2 березня 1930 р.⁴⁸ Також С. Бородаєвський підтримав акції протесту української громадськості в Чехо-Словацькій Республіці проти масових репресій, проведених польською владою на західних землях України восени 1930 р. (“пацифікації”), про що було заявлено на засіданні Центрального виконавчого комітету представників українських емігрантських організацій в Чехо-Словацькій Республіці для проведення акції протесту проти польського терору на західних землях України 12 листопада 1930 р.⁴⁹

Досліджуючи громадську діяльність ученого, не можна оминати його участі у боротьбі української еміграційної спільноти за визнання її окремою групою політичних емігрантів, поруч з росіянами та вірменами. Згідно з підписаною Чехо-Словацькою Республікою у 1929 р. в Женеві угодою, для всіх емігрантів, що проживали на її території,

⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 8, арк. 60–61.

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 261, арк. 1.

⁴⁶ *Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали*, К., 2008, с. 374–75.

⁴⁷ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 292, арк. 102–102зв.

⁴⁸ *Національний архів Чеської Республіки*, ф. “Український музей у Празі”, інв. № 225.

⁴⁹ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 317, арк. 14.

починаючи з 1930 р. вводилися так звані “паспорти Нансена” – сертифікати ідентичності особи, розроблені Верховним комісаріатом Ліги Націй у справах біженців⁵⁰. Однак прийняте Комісаріатом визначення державної приналежності українців – “російського походження, що не придбав жодної іншої державної приналежності” – не лише заперечувало факт відродження української державності у 1918 р., а й позбавляло їх “національного ім’я”⁵¹. У зв’язку з цим у головних осередках української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці почали створюватися спеціальні комісії, що домагалися зазначати в міжнародних (“нансенівських”) паспортах українців їхню національно-етнічну приналежність.

29 грудня 1929 р. ініціативна група лекторського й адміністративного персоналу УГА створила Комітет для збору матеріалів та інформації в справі так званих Нансенівських паспортів, реорганізований у січні 1930 р. в Комісію лекторського персоналу і адміністрації УГА у справі “нансенівських” паспортів на чолі з Б. Мартосом. Комісія розгорнула широку діяльність з подачі протестів і звернень до чехословацьких державних та міжнародних громадських установ й організацій, окремих відомих політичних і культурних діячів (Президента Чехо-Словацької Республіки Т. Масарика, міністерств внутрішніх та закордонних справ Чехо-Словацької Республіки, Ради Ліги Націй, Верховного комісаріату Ліги Націй у справах еміграції та ін.). С. Бородаєвський активно співробітничав з Комісією: брав участь у її засіданнях; зустрічався у справах Комісії з чиновниками Міністерства внутрішніх справ Чехо-Словацької Республіки; делегувався до Женеви для підтримки вимог української еміграції перед Міжурядовою дорадчою комісією у справах еміграції при Верховному комісаріаті Ліги Націй⁵². Злагоджена і рішуча боротьба української громадськості в Чехо-Словацькій Республіці за визнання її національно-етнічної й державної окремішності увінчалася успіхом: 1 липня 1930 р. Міністерство внутрішніх справ Чехо-Словацької Республіки ухвалило розпорядження про заміну в “нансенівських” паспортах для українців слова “tus” на слово “ukrajіnes” у чеському та французькому варіантах тексту⁵³.

⁵⁰ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 293, арк. 1.

⁵¹ ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 187, арк. 5.

⁵² *Ibid.*, ф. 3795, оп. 1, спр. 130, арк. 293зв.; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 294, арк. 12, 14; спр. 295, арк. 85.

⁵³ ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 294, арк. 44.

С. Бородаєвський не належав до жодної політичної партії або суспільно-політичного об'єднання. Він підтримував товариські та ділові зв'язки з представниками як консервативно-гетьманського, так і соціалістичного таборів. У своїй професійній та громадській діяльності вчений намагався керуватися загальнонаціональними, а не вузькопартійними інтересами. З цього приводу в одному з листів до М. Шаповала він зазначав: "...приєднуюсь до [...] суворого таврування тих, хто при зведенню зі своїми ворогами політичних рахунків не спиняється перед тим, щоб робити замах на справи, які мають велике значіння для українського діла"⁵⁴.

Бажанням прислужитися загальнонаціональній справі, працювати на користь України, а, можливо, й безпосередньо на її теренах, була обумовлена участь С. Бородаєвського в роботі фахової сільськогосподарської комісії при Культурно-науковому видавництві (КНВ) Українського національного об'єднання (УНО) в Празі. УНО, найбільш масова на початку 1940-х рр. організація, яка об'єднувала українців за кордоном та перебувала на націоналістичних позиціях⁵⁵, з початком Другої світової війни покладала надії на перемогу Німеччини. Саме з метою "перевести необхідні дослідження й ствердити стан поодиноких галузей народного життя України в мент ліквідації комуністичного режиму" та "випрацювати проекти доцільних заходів у поодиноких галузях суспільного життя"⁵⁶ у липні 1941 р. з ініціативи УНО були організовані фахові комісії переважно з осіб професорсько-викладацького складу колишньої УГА. У вересні їх діяльність була підпорядкована КНВ УНО в Празі на чолі з М. Галаганом⁵⁷.

Організувати й очолити роботу сільськогосподарської комісії було доручено вченому-агроному В. Доманицькому. Проблема "підбору фахівців для господарського відродження України, їх підхід до справи, їх методи праці" він розглядав як "надзвичайно важливу"⁵⁸ і до участі у комісії намагався залучити визнаних фахівців у відповідній галузі. Тож не випадково саме С. Бородаєвському В. Доманицький запропонував очолити одну з її секцій – сільськогосподарської та кустарної кооперації⁵⁹. На останню покладалося широке коло завдань: розробка

⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 146, арк. 70–70зв.

⁵⁵ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали, 47–48.

⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 4036, оп. 1, спр. 28, арк. 4.

⁵⁷ *Ibid.*, спр. 2, арк. 34–35.

⁵⁸ В. Доманицький, *Сільське господарство України в умовах Нової Європи*, Прага, 1942, с. 18.

⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 29, арк. 21–22зв.

статутів сільськогосподарської артілі, товариства для спільного обробітку землі, машинно-тракторного товариства; плану переходу від поширених у Радянській Україні сільськогосподарських колективів (комун, артілей) до сільськогосподарської виробничої кооперації; матеріалів до основного закону про землю та земельний устрій; проекту Земельного кодексу та ін. Не відомо, з яких саме міркувань – чи то політичного (обережне ставлення до співпраці з УНО та ОУН), чи особистого характеру (похилий вік, слабке здоров'я) – С. Бородаєвський не погодився стати головою секції, але дав згоду бути її “сталим радником”. Секцію ж очолив інший знаний учений-економіст та кооперативний діяч, товариш і колега С. Бородаєвського – Б. Мартос.

Як згодом зізнавався В. Доманицький, для членів сільськогосподарської комісії “ні спочатку, ні потім не було ясно, яку ціль має Провід при творенні фахових Комісій: Чи це мало бути згуртування фахових людських сил для безпосередньої участі в державній роботі (тобто підбір людей до державного апарату)? Чи мала то бути підготовка і випрацювання форм і норм державно-правного життя у формі законопроектів тощо? Чи це нарешті мала бути організація досліду сучасного стану України, котрий можна використати при будучій державно-творчій роботі”⁶⁰. Тож фахівці секції сільської кооперації зосередили свою діяльність на підготовці проектів відродження та розвитку основних галузей кооперації в майбутній небільшовицькій Україні. Вже на першому її засіданні 8 серпня 1941 р. С. Бородаєвський подав розроблені ним проекти розпорядження про кооперативні товариства та їх союзи й статуту Центрального всеукраїнського кооперативного комітету і зобов'язався переглянути зразковий статут кооперативів, поширених серед українського населення Генерального Губернаторства⁶¹. Така поспішність у значній мірі була обумовлена сподіваннями перенести роботу комісії на “рідні терени” вже восени 1941 р. Незважаючи на свій похилий вік і слабке здоров'я, С. Бородаєвський теж погоджувався виїхати в Україну. На думку В. Доманицького, він був “найліпшим кандидатом на ролю Директора Високої Кооперативної Школи”⁶². У листопаді 1941 р. Б. Мартос тричі зустрічався з урядовцями Міністерства окупованих східних територій, що “докладно інформувались про українських фахівців на еміграції, але нічого не могли сказати про

⁶⁰ ЦДАВО України, ф. 4036, оп. 1, спр. 3, арк. 94–95.

⁶¹ *Ibid.*, ф. 4000, оп. 1, спр. 35, арк. 25.

⁶² *Ibid.*, ф. 4036, оп. 1, спр. 2, арк. 14.

час можливого їх від'їзду"⁶³. Поступово праця комісії та її секцій набрала "семінарно-студійного" характеру і зводилася до підготовки до друку в КНВ напрацьованих матеріалів. Зокрема, циклоstileвим способом накладом у 150 примірників були видані розроблені С. Бородаєвським "Розпорядження щодо кооперативних товариств та їхніх союзів" та "Статут Центрального Українського Кооперативного Комітету"⁶⁴. На 1942 р. у рамках своєї праці в кооперативній секції фахової сільськогосподарської комісії вченим була запланована підготовка роботи "Кооперативне право в Німеччині за останні 20 літ"⁶⁵. Однак реалізувати цей науковий задум він вже не встиг. 6 лютого 1942 р. С. Бородаєвський помер на 72-му році життя та був похований у Празі на Ольшанському цвинтарі⁶⁶. До речі, у 1943 р., у перші роковини смерті С. Бородаєвського, КНВ УНО ухвалило на вшанування пам'яті професора видати останні його праці⁶⁷. Огляд діяльності вченого мав написати Б. Мартос. Та, очевидно, цей намір так і не було здійснено – принаймні, поки що нами не виявлено подібної роботи.

Отже, громадська діяльність С. Бородаєвського в еміграції відзначалася багатогранністю та спрямованістю у русло української національної справи. Основними її напрямками були організація та участь у самопомоговах акціях і товариствах української еміграційної громадськості, пропаганда та захист національних інтересів на міжнародній арені, розбудова культурно-освітнього життя української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці. Участь С. Бородаєвського в акціях протесту проти масових арештів наукової інтелігенції в Україні у 1929 р., політики "пацифікації" в Галичині у 1930 р., а також у роботі фахової сільськогосподарської комісії при КНВ УНО свідчить, що його громадська діяльність не обмежувалася виключно інтересами еміграційної спільноти, а, навіть за умов відірваності від українських етнічних земель, мала загальнонаціональний характер.

⁶³ ЦДАВО України, ф. 4000, оп. 1, спр. 35, арк. 27–27зв.

⁶⁴ *Ibid.*, ф. 4036, оп. 1, спр. 2, арк. 51.

⁶⁵ *Ibid.*, ф. 4000, оп. 1, спр. 35, арк. 27–27зв.

⁶⁶ *Ibid.*, ф. 3859, оп. 2, спр. 53, арк. 10.

⁶⁷ Державний районний архів м. Німбурк, ф. "Українська Господарська Академія в Ч.С.Р.", картон № 9, спр. "Професор Сергій Бородаєвський", арк. 182.